

UOT 334.341

YOXSULLUQ VƏ ONUN AZALDILMASI YOLLARI

ƏHMƏDOV MƏHƏMMƏD ƏLƏDDİN oğlu

Sumqayıt Dövlət Universiteti, baş müəllim

HÜMBƏTƏLİYEVƏ SƏADƏT ƏSGƏR qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, baş müəllim

ABDULLAYEVƏ YEGANƏ TELMAN qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, baş laborant

e-mail:maqomedşıxlı @ mail.ru

Açar sözlər: *yoxsulluq, sosial müdafiə, yaşayış minimumu, sosial ödəmələr, inflyasiya, işsizlik*

Müasir dövrümüzün ən kəskin problemlərindən biri yoxsulluq problemidir. Yoxsulluq həm milli, həm də beynəlxalq səviyyəli problemdir. Hazırda yoxsulluq qlobal iqtisadi problemlərdən birinə çevrilmişdir. Belə ki, yaranma səbəblərindən asılı olmayaraq, yoxsulluq probleminin həlli dünya ölkələrindən birgə fəaliyyət göstərməsini tələb edir. Bu, hər şeydən əvvəl, yoxsulluq probleminin həllində mövcud çətinliklərlə bağlıdır.

Bəzən, yoxsulluq müharibələrlə, siyasi hadisələrlə, bəzən dağıdıcı təbii fəlakətlərlə, bəzən də ölkənin daxili amilləri ilə əlaqələndirirlər. İstənilən halda yoxsulluq probleminin həlli dünya ölkələrinin birgə fəaliyyət göstərməsini tələb edir. Bəs yoxsulluq nədir, nə zaman yaranır, hökumət yoxsulluğun yaranma səbəblərinin qarşısını ala bilərmi və ya onun səviyyəsini aşağı sala bilərmi?

Aydındır ki, ölkə üzrə əhalinin yoxsulluq səviyyəsi ilk növbədə iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsi ilə əlaqələndirilməlidir. Məlumdur ki, hər bir milli iqtisadiyyatın əsas vəzifəsi malik olduğu mövcud məhdud istehsal resurslarından maksimum səmərəli istifadə etməklə daim artmaqda və ya keyfiyyətə dəyişməkdə olan insan tələbatlarının mümkün qədər dolğun ödənilməsi, ölkə əhalisinin maddi vəziyyətinin daha da yaxşılaşdırılmasıdır. Bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi isə bir çox amillərdən, məsələn, ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsindən, onun iqtisadi, elmi-texniki potensialından, ictimai istehsalın səmərəlilik səviyyəsindən, ölkə əhalisinin məşğulluq səviyyəsindən və s. bu kimi çoxsaylı digər amillərdən asılıdır.

Məlumdur ki, hazırda müasir dünya ölkələrini iqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq üç qrupa ayırmaq olar. Birinci qrupa daxil olan inkişaf etmiş ölkələr milli gəlirin adambaşına düşən illik istehsal həcmi 12000 ABŞ dollarından çox olan ölkələrdir. Belə ölkələr qrupuna ABŞ, Kanada, Qərbi Avropa ölkələri, Yaponiya kimi ölkələr daxildir. İkinci qrupa daxil olan ölkələrdə milli gəlirin adambaşına düşən illik həcmi 1000-12000 ABŞ dolları arasındadır. Belə ölkələr qrupuna Rusiya, Türkiyə, Qazaxıstan, Azərbaycan kimi ölkələr daxildir. Üçüncü qrupa daxil olan ölkələr milli gəlirin adambaşına düşən illik istehsal həcmi 1000 ABŞ dollarından az olan ölkələrdir. Bu ölkələr dünyanın ən kasıb ölkələridir. Belə ölkələrdən Efiopiya, Çad, Banqladeş kimi ölkələri göstərmək olar. Məhz üçüncü qrup ölkələrdə əhalinin yoxsulluq səviyyəsi yüksəkdir. İnkişaf etmiş, eləcə də inkişaf etməkdə olan ölkələr üçüncü qrup ölkələrə yardım göstərir, onların iqtisadi inkişafına dəstək olurlar.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, yoxsulluq problemi heç də yalnız üçüncü qrupa daxil olan iqtisadi cəhətdən zəif inkişaf etmiş ölkələrin problemi deyildir. Yəni yoxsulluq heç də həmişə ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılı deyildir. Birinci qrupa daxil olan iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələr də yoxsulluq problemləri ilə qarşılaşır. Bu zaman ölkələr üzrə yoxsulluğun səviyyəsi və onun yaranma səbəbləri fərqli ola bilər.

Yoxsulluq problemi heç də bütün ölkələrdə keyfiyyətcə oxşar deyildir. Yoxsulluq anlayışının birmənalı, ümumi qəbul edilmiş, elmi cəhətdən əsaslandırılmış dürüst tərifini yoxdur və ola da bilməz. Problemin sosial, iqtisadi və psixoloji tərəfləri ilə yanaşı, o, siyasi əhəmiyyət, məzmun da kəsb edir. Bu, siyasi mübarizə gedişində konkretləşir və modifikasiyaya uğrayır. Yoxsulluq anlayışı sadəcə olaraq cəmiyyətdəki vəziyyəti əks etdirmir, o, eyni zamanda yaranmış vəziyyətin qəbuledilməzliyini, yolverilməzliyini, hadisənin səbəblərinin aradan qaldırılmasının zəruriliyini göstərir. Dövlətin sosial siyasəti yoxsulluq anlayışının məzmununu dəyişir.

Yoxsulluğun mahiyyətinin, onun yaranma səbəblərinin öyrənilməsi, eləcə də yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılması yollarının müəyyənləşdirilməsi məsələləri yoxsulluq probleminin digər, məsələn, inflyasiya, məşğulluq, yaşayış minimumu, əmək haqqı, əhalinin alıcılıq qabiliyyəti, sosial təminat və s. kimi iqtisadi problemlərlə qarşılıqlı əlaqədə və qarşılıqlı asılılıqda öyrənilməsinə tələb edir. Yoxsulluq hər hansı bir ölkədə ailələrin elə bir həyat səviyyəsidir ki, onların əldə etdikləri gəlirlər həmin ölkədə insan həyatının dəyərinin müəyyən edilməsinin əsasını təşkil edən standart maddi nemət və xidmətlərin qiymətləri ilə bağlıdır. Hər iki göstərici həm əhali gəlirlərinin səviyyəsi, həm də standart maddi nemət və xidmətlərin qiymətləri dünya ölkələri üzrə çox müxtəlifdir.

Ümumiyyətlə, əhalinin yoxsulluq səviyyəsinə təsir göstərə bilən mövcud amilləri iki qrupa ayırmaq olar:

1. Xarici amillər.
2. Daxili amillər.

Müharibələr, digər xarici müdaxilələr, eləcə də təbii fəlakətlər xarici amillər qrupuna, əhalinin gəlir növlərini, əmtəə və xidmətlərin qiymətlərini, eləcə də yoxsulluqla bağlı digər iqtisadi amilləri isə daxili amillər qrupuna daxil etmək olar. Ölkə üzrə yoxsulluğun azaldılması ilk növbədə daxili amillərin öyrənilməsi ilə bağlıdır.

Yoxsulluğun səviyyəsinə təsir göstərə bilən daxili amillərin öyrənilməsinə əsaslanaraq yoxsulluğun azaldılmasının aşağıdakı beş əsas istiqamətini göstərmək olar.

1. Əhali gəlirlərinin yüksəldilməsi tədbirlərinin həyata keçirilməsi. Məlum olduğu kimi əhali gəlirlərinin əsas hissəsini əmək haqqı təşkil edir. Ölkə üzrə orta aylıq əmək haqqının səviyyəsi (2014-cü ildə 444,5 manat olmuşdur) kifayət qədər yüksək olsa da, aylıq əmək haqqı 150-200 manat həddində olan müxtəlif peşə sahibləri hələ də saxlanılır.

2. Əmək qabiliyyətli olub işləmək arzusunda olan əhalinin işlə təmin edilməsi üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi. Bu istiqamətdə müəyyən qədər işlər görülmüş olsa da (işsizliyin səviyyəsi 5%-ə qədər endirilmişdir), regionlarda yeni iş yerlərinin yaradılması, xüsusi ilə, kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı üzrə yeni müəssisələrin yaradılması imkanları mövcuddur [1].

3. Əmək qabiliyyətini qismən itirmiş müxtəlif əhali qruplarının müvafiq əmək fəaliyyəti növləri ilə təmin edilməsi üzrə tədbirlərin işlənilib hazırlanması və onun həyata keçirilməsi.

4. Əmək qabiliyyətini itirmiş əhali qruplarının sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi. Bu, hər şeydən əvvəl, mövcud sosial müavinətlərin, təqaüdlərin, digər sosial ödəmələrin artırılması deməkdir.

5. Əmtəə və xidmətlərin qiymətlərinin dövlət tənzimlənməsi tədbirlərinin həyata keçirilməsi. Belə tədbirlərdən biri bu günlərdə müxtəlif dərman vəsaitlərinin qiymətlərinin azaldılması üzrə həyata keçirilmiş dövlət tədbirləri oldu. Son illərdə olduğu kimi, inflyasiyanın illik səviyyəsinin birrəqəmli həddə (maksimum 6-7%) saxlanılmasının təmin edilməsi üzrə tədbirləri də bura aid etmək olar.

Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində əhalinin maddi və sosial şəraitinin yaxşılaşdırılması və ölkə üzrə yoxsulluq səviyyəsinin azaldılması həm makro, həm də mikrosəviyyədə fəal sosial siyasətin həyata keçirilməsini tələb edir. Makrosəviyyədə sosial siyasəti iki əsas istiqamətə ayırmaq olar

1. Əmək qabiliyyətli əhalinin sahibkarlıq və əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün əlverişli şəraitin yaradılması.

2. Cəmiyyətin bütün üzvlərinin müəyyən rifah standartları ilə təmin edilməsi.

Birinci istiqamət biznesin liberallaşdırılması, kiçik sahibkarlığın həvəsləndirilməsi, yüksək məşğulluğun təmin edilməsi və əmək münasibətlərinin nizamlanması üzrə dövlət tədbirlərinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

İkinci istiqamət gəlirlərin cəmiyyət üzvləri arasında səmərəli bölüşdürülməsi, əmək qabiliyyətini itirmiş əhali qrupları üçün aztəminatlı ailələrə və işçilərə pensiya və müavinətlərin verilməsi və bütün ölkə əhalisinin təhsil və zəruri tibbi yardım ilə təmin olunmasını nəzərdə tutur.

Mikrosəviyyədə sosial siyasət, əvvəla, işçilərin əmək haqqının yüksəldilməsi, ikincisi, iş şəraitinin yaxşılaşdırılması və üçüncüsü, işçilər üçün istirahət və asudə vaxtın səmərəli təşkilini əhatə edir.

Hazırda yoxsulluğun səviyyəsini xarakterizə edə bilən bir sıra göstəricilərdən istifadə edilir. Belə göstəricilərdən aşağıdakı 3 əsas göstəricini xüsusilə qeyd etmək olar:

- yoxsulluq həddi;
- yoxsulluq dərəcəsi (səviyyəsi);
- yoxsulluq astanası.

Yoxsulluq həddi ayrı-ayrı fərdlərin və ailələrin normal həyatı və fəaliyyəti üçün vəsaitin çatışmazlığının həddidir. “Yoxsulluğun həddi” anlayışı ilk dəfə 1970-ci ildə qəbul edilmişdir. Yoxsulluğun müəyyənləşdirilmiş həddindən bir qədər aşağı tərzdə yaşayan insanla bu həddən bir qədər yuxarı tərzdə yaşayan insanın həyat səviyyəsi arasında elə bir fərq olmaması fikrinə əsaslanaraq, bəzi tədqiqatçılar “yoxsulluq həddi” anlayışını qəbul etmirlər.

MDB ölkələrində yoxsulluğun mütləq həddi qəbul edilmişdir. Mütləq yoxsulluq insanın qida, geyim və sığınacağa olan minimal fizioloji tələbat səviyyəsini qiymətləndirmək imkanını nəzərdə tutur. Burada sosial-mədəni tələbatlar deyil, məhz fizioloji tələbat əsas götürülür. Mütləq yoxsulluq o zaman aşkar olunur ki, insan geyim, ərzaq, sığınacaq əldə etmək imkanından məhrum olur, yaxud onu itirir və onun həyat tərzini bu səviyyədə aşağı olur. Mütləq yoxsulluq həddini təyin etmək üçün istehlak səbətinin tərkibi və onun dəyəri müəyyən edilməlidir. Nisbi yoxsulluq konkret cəmiyyətdə, konkret dövrdə ümumi qəbul edilmiş həyat tərzilə, səviyyəsilə müəyyən edilir. Bu, minimal fizioloji tələbatla təyin edilmir.

Yoxsulluğun mütləq həddi-dəqiq təyin edilmiş yaşayış minimumudur. Belə yanaşma problemin mahiyyətini, miqyasını məhdudlaşdırır və əlavə tədqiqatların aparılmasına imkan vermir. Mütləq yoxsulluq həddinə – orta güzəran səviyyəsinin dəyişməsindən asılı olmayaraq bir qədər ümumi həyat səviyyəsi kimi baxmaq məqsədəuyğun olardı, nisbi yoxsulluq həddi isə əksinə olaraq dəyişilir və orta həyat səviyyəsinə ötüb keçmir. Beləliklə, iki eyni həyat səviyyəsinə malik insan təhlil yerindən və zamanından, siyasi vəziyyətin dəyişməsindən asılı olmayaraq yoxsul, yaxud varlı hesab olunacaq. İnsanların rifahının eyni şəkildə, tərzdə təhlili mənasında yoxsulluq eyni cür qiymətləndirilir.

Yoxsulluq həddinin müəyyən edilməsində ən geniş yayılmış yanaşma əsas tələbatların təhlilidir. Ərzaq mallarına olan tələbat əsas tələbat hesab olunur ki, bu da tövsiyə edilmiş qida enerjisinin istehlak həcmidir. Belə yanaşmada orqanizmin qida enerjisində olan tələbatını müəyyən etmək əsas məsələdir. Bu tələbat müxtəlif adamlarda, hətta eyni adamda müxtəlif dövrlərdə də fərqlidir. Dietoloqlar orqanizmin enerjiyə olan tələbatını bədən çəkisinin dəyişməz saxlanması, qidanın həzmi və fərqli fiziki aktivlik səviyyəsi baxımından qiymətləndirirlər. Yoxsulluq həddini orqanizmin enerjiyə olan tələbatı nöqtəyi-nəzərdən müəyyən etmək nəzərdə tutulur. Qeyd etmək lazımdır ki, yoxsul adamın bədən çəkisinin normadan aşağı olması onun fiziki aktivliyini məhdudlaşdırır, azaldan amilə çevrilir. Müxtəlif əhali qrupları üzrə yoxsulluq həddini təyin edən zaman fiziki aktivlik səviyyələrindəki, bədən çəkilərindəki fərqlə əsaslanaraq belə qənaətə gəlmək

olar ki, yoxsul əhali qrupunun aşağı fiziki aktivlik səviyyəsi onlar üçün təbii olmayıb, birbaşa enerji, güc çatışmazlığından irəli gəlir.

Yoxsulluq dərəcəsi əhalinin ümumi sayında gəlirləri yoxsulluq həddi adlandırılan mütləq səviyyədən aşağı olan hissəsinin xüsusi çəkisidir. İnkişaf etməkdə olan, eləcə də yoxsul ölkələrdə yoxsulluq səviyyəsinin azaldılmasının milli planı xarici partnyorlar tərəfindən maliyyələşdirilən xərclərin qənaətbəxşliyini və texniki məsləhətlərin səmərəliliyini artırır.

Yoxsulluq səviyyəsinin qiymətləndirilməsi ilk növbədə yoxsulluq həddinin müəyyən edilməsini tələb edir. Müxtəlif əmtəələrin istehlak səviyyəsi az və ya çox dərəcədə uzunmüddətli perspektivdə insan ömrünün azaldılmasına birbaşa dəlalət edir.

Yoxsulluq astanası – minimum gəlirin rəsmi təsbit olunmuş hissəsidir [2].

Azərbaycan Respublikasında yoxsulluq həddinin, yoxsulluq səviyyəsinin və orta aylıq əmək haqqının səviyyəsinin necə dəyişməsi 1 sayılı cədvəldə verilmişdir.

Cədvəl 1.

Azərbaycan Respublikasında əhalinin həyat səviyyəsini xarakterizə edən əsas iqtisadi göstəricilər (2001-2014-cü illər üzrə)

İllər	Yoxsulluq həddi, manatla	Yoxsulluğun səviyyəsi, faizlə	Orta aylıq əmək haqqı, manatla
2001	24	49	52,0
2002	35	46,7	63,0
2003	35,8	44,7	77,4
2004	38,8	40,2	99,4
2005	42,6	29,3	123,6
2006	58,0	20,8	149,0
2007	64,0	15,8	215,8
2008	78,6	13,2	274,4
2009	89,5	10,9	298,0
2010	98,7	9,1	331,5
2011	107,2	7,6	364,2
2012	119,3	6,0	398,4
2013	125,2	5,3	425,1
2014	129,6	5,0	444,5

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi [3]

Cədvəl məlumatlarından Azərbaycanda yoxsulluq həddinin artım tendensiyası müşahidə olunur. Lakin 2001-2014-cü illər ərzində yoxsulluq həddi 5,4 dəfə artdığı halda, maddəli işçilərin orta aylıq əmək haqqı 8,5 dəfə artmışdır ki, bu da ölkə üzrə yoxsulluq səviyyəsinin 49 %-dən 5 %-ə düşməsinə imkan vermişdir.

Elmi yeniliyi: Məqalədə yoxsulluğun səviyyəsinə təsir göstərə bilən amillər və yoxsulluğun azaldılması yolları ümumiləşdirilmiş şəkildə göstərilmişdir.

Tətbiqi əhəmiyyəti: Yoxsulluq mövzusu ilə bağlı olan mühazirə mətnlərində istifadə edilə bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişafı üzrə Dövlət Proqramı. Bakı: 2013.
2. Böyük iqtisadi ensiklopediya. Bakı: 2012, V cild. 632 s.
3. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Bakı: 2014.

